

The increased number of children suffering from the mixed kinds of disgraphia calls for the elaboration of differential ways of the correction of such written speech disturbances. The above mentioned facts foresee the elaboration of different methods of speech correction work in dependence from the combination of disgraphical disturbances each speech problem child suffers from.

Keywords: written speech disturbances, disgraphia: acoustic-agrammatical, acoustic-optical, optic-agrammatical; speech correction, differential approach.

Отримано 14. 11.2012

УДК 159.922.76-056.34:316.772.2

*О.В. Мамічева,
О.М. Попова*

ЗНАЧЕННЯ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ У РОЗВИТКУ ДИТИНИ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті розглянуто психологічні аспекти проблеми, коли порушення в психічному розвитку дитини утруднює засвоєння навичок спілкування. Більшість дітей із психофізичним недорозвиненням можуть навчитися говорити. У тих окремих випадках, коли це виявляється неможливим, їх учать невербальним засобам спілкування.

Ключові слова: діти з психофізичними порушеннями, вербальні засоби спілкування, невербальні засоби спілкування, процес спілкування, психічний розвиток дитини.

В статье рассмотрены психологические аспекты проблемы, когда нарушение в психическом развитии ребенка затрудняет усвоение навыков общения. Большинство детей с психофизическим недоразвитием могут научиться говорить. В тех отдельных случаях, когда это оказывается невозможным, их учат невербальным средствам общения.

Ключевые слова: дети с психофизическими нарушениями, вербальные средства общения, невербальные средства общения, процесс общения, психическое развитие ребенка.

Постановка проблеми. Кожна людина займає в суспільстві цілком певне місце і, отже, завжди знаходиться у відповідних стосунках з навколишніми людьми. Через процес спілкування у людини з'являється можливість зрозуміти себе і інших людей, оцінити їх почуття і дії, а це, у свою чергу, призводить до можливості реалізувати себе і свої можливості в житті і зайняти своє місце в суспільстві. Спілкування - поняття набагато ширше, ніж

просто усна мова. Є багато людей, які не можуть говорити, але успішно спілкуються на мові жестів. В той же час є люди, яких говорити можуть, але в спілкуванні слабкі. Отже, спілкування - найважливіший чинник формування особистості, один з головних видів діяльності людини, спрямований на пізнання і оцінку самого себе за посередництва інших людей.

Починаючи з самих ранніх етапів онтогенезу, спілкування набуває особового характеру і припускає можливість тісної практичної взаємодії дитини з дорослим. Спілкування грає особливу роль в психічному розвитку дитини. Розвиток психіки дитини - це процес привласнення дітьми суспільно-історичного досвіду людства в контексті реального спілкування з дорослими - носіями цього досвіду.

Мета статті. Психолого-педагогічний аналіз проблеми вирішальної ролі спілкування в психічному розвитку дитини, дефіцит якого в ранньому віці негативно позначається на подальшій долі розвитку особистості.

Аналіз наукових праць. Як вважав Л. Виготський, розвиток психіки людини відбувається лише в спільній діяльності і спілкуванні. У молодшому віці провідним є емоційне спілкування дитини з дорослим, потім воно змінюється предметно-діловим, і - мовним спілкуванням [2].

Чим старше стає дитина, тим більше її потреба в спілкуванні і в оцінці оточення зв'язується з життям суспільства, з його моральними і моральними нормами. У старших дітей мають місце соціальні мотиви, обумовлені прагненням до контактів з дорослими і однолітками, мотивами самолюбності і самоствердження.

Вирішальна роль спілкування в психічному розвитку дитини, на думку Т.Жук, Т. Ілляшенко, М. Лисіної, А. Обуховської, Н. Стадненко, доводиться глибоким і безповоротним недорозвиненням дітей, що виростили в ізоляції від людського суспільства; явищами госпіталізму, що спостерігаються при дефіциті спілкування дітей з дорослими. Дефіцит спілкування в ранньому віці негативно позначається на подальшій долі особистості, визначаючи формування у неї агресивності, антигромадських схильностей і душевної спустошеності [4, 5].

Спілкування, як зазначає А. Бодальов, є обов'язковою детермінантою формування інтелекту дитини, зокрема перцептивних, мнемічних та розумових дій, сприяє розвитку психічних утворень, необхідних дитині для успішного виконання предметно-практичної, ігрової та навчальної діяльності. Крім того, спілкування визначає весь хід особистісного розвитку дитини, тому що утворює необхідну і специфічну умову розвитку людини у суспільстві, забезпечує формування у неї свідомості та самосвідомості, емоційно-вольової сфери та мотиваційну потребу [1].

На думку О. Киричука, у шкільний вік, особливо підлітковий, коли інтенсивно формується особистість, відбувається засвоєння форм і норм спілкування, є надзвичайно сприятливими для оволодіння дітьми знаннями та вміннями спілкування, які шляхом поступової інтеріоризації переходять в індивідуальний досвід дитини, яким вона у подальшому користується в різних сферах життя [3].

Виклад основного матеріалу. Вплив спілкування на психічний розвиток дитини відбувається наступним чином:

- завдяки позитивним якостям дорослого, що поєднуються з його властивостями як суб'єкта спілкування;
- завдяки збагаченню дорослими досвіду дітей;
- шляхом прямої постановки дорослими завдань, що вимагають від дитини оволодіння новими знаннями, уміннями і здібностями;
- на основі підкріплюючої дії думок і оцінок дорослого;
- завдяки можливості для дитини черпати в спілкуванні зразки дій і вчинків дорослих;
- внаслідок сприятливих умов для розкриття дітьми свого творчого начала при спілкуванні один з одним.

Потреба в спілкуванні не є природженою. Вона виникає в ході життя і функціонує, формується в життєвій практиці взаємодії дитини з оточенням. Потреба спілкування дитини з дорослими виникає спочатку як біологічна потреба в перші два місяці життя на основі первинних органічних потреб, потім виникають соціальні потреби в нових враженнях. Критеріями аналізу становлення потреби в спілкуванні є:

увага до партнера, емоційне відношення до його дій, прагнення продемонструвати себе, чутливість до відношення партнера.

Основні мотиви спілкування :

- потреба у враженнях (пізнавальний мотив);
- потреба в активній діяльності (діловий мотив);
- потреба у визнанні і підтримці (особистісний мотив) [4, 5].

Вирішальним чинником при цьому служить поведінка дорослої людини. Нікому не треба пояснювати, наскільки важливо дитині з порушенням інтелектуального розвитку навчитися спілкуванню. Здатність висловити свої бажання, потреби, просити про допомогу і прореагувати на слова людей, що говорять з нею, допоможе їй увійти до великого світу. Ця здатність буде тим засобом, за допомогою якого вона зможе адаптуватися у світі, що оточує її, навчитися жити в нім.

Незважаючи на ясне уявлення про те, яке значення має уміння людей взаємодіяти один з одним, підходи до навчання спілкуванню розумово відсталих дітей у спеціальній психопедагогіці різні ніж в інших сферах педагогіки та психології. Чому - зрозуміти неважко? Дитину можна навчити намалювати, показавши зразок, або вказати на потрібну картинку, навчити навичкам самообслуговування соціально-побутового орієнтування, але фізично допомогти їй заговорити ви не в силах. Існують програми, що ґрунтуються на ретельно продуманих методах модифікації поведінки. З їх допомогою можна навчити дитину з порушенням інтелектуального розвитку вимовляти слова, але повноцінному спілкуванню в природних життєвих ситуаціях вони, на жаль, навчитись не можуть.

Більшість наукових досліджень і психолого-педагогічних рекомендацій з формування навичок спілкування при порушенні інтелектуального розвитку присвячена дитячому віку. Це закономірно і зрозуміло, оскільки чим більше у ранньому віці починається корекційно-розвивальна робота з "особливою" дитиною, тим ефективніші результати її соціальної реабілітації.

Особливої уваги необхідно також приділяти вивченню можливостей соціалізації дітей старшого шкільного віку, тобто пізній реабілітації тих осіб, з

якими не проводилася або недостатньо проводилась корекційна робота в дитячому віці. Для цього необхідно розглянути структуру спілкування.

Тобто всю її структуру можна охарактеризувати шляхом виділення в ній трьох взаємозв'язаних сторін: комунікативної, інтерактивної, перцептивної.

Комунікативна сторона спілкування полягає в обміні інформацією між індивідами, що спілкуються.

Інтерактивна сторона полягає в обміні не лише знаннями, але і діями.

Перцептивна сторона спілкування означає процес сприйняття один одного партнерами по спілкуванню і встановлення на цій основі взаєморозуміння.

У реальності ці три сторони тісно пов'язані між собою і не існують ізольовано одна від одної.

В процесі спілкування використовуються знакові системи. Розрізняють вербальні і невербальні засоби спілкування.

Вербальні засоби спілкування використовують як знакову систему людську мову, природну звукову мову.

Мова є самим універсальним засобом спілкування, оскільки при передачі інформації за допомогою мови найменше втрачається сенс повідомлення. Більше того, за допомогою мови учасники спілкування особливим способом впливають один на одного, орієнтують один одного, переконують один одного, тобто прагнуть досягти певної зміни поведінки.

Окрім вимовлення слів вербальне спілкування припускає:

- сприйняття і розуміння;
- реакцію на мову оточення;
- уміння дотримуватися черговості в розмові;
- здатність за допомогою спілкування задовольняти цілий ряд своїх потреб - соціальних, емоційних і матеріальних;
- здатність висловлювати свої бажання - спочатку жестами, пізніше окремими словами, потім словосполученнями;
- здатність точніше виражати свої думки за допомогою письма;
- здатність виразно вимовляти самі різні звуки - розробляє артикуляцію;
- здатність зав'язувати і підтримувати розмову, в обох випадках чекаючи реакції співрозмовника і реагуючи на його слова. Ця здатність складається із згаданих вище умінь слухати, розуміти, відповідати і дотримуватися черговості.

Більшість дітей самостійно справляються з мовленнєвими труднощами, але це відбувається зовсім не автоматично. Їм допомагають батьки - свідомо або несвідомо. Вони пристосовують свою мову до можливостей дитини, до рівня її розвитку і своєю реакцією на мову показують їй, як треба говорити і як можуть бути винагороджені спроби вступити в контакт або підтримати її.

У тих випадках, коли порушення в психічному розвитку утруднює дитині засвоєння навичок спілкування, батькам і педагогам доводиться ретельно обмірковувати підхід до рішення цієї задачі. Необхідно стежити за тим, що дитина з порушенням інтелектуального розвитку навчилася робити, думати про те, чим їй слід займатися далі. Батькам особливо важливо знати, які ігри, заняття і ситуації здатні підштовхнути її до спілкування, який внесок у мовний розвиток вносить їх власна мова, і увага до того, що вона намагається виразити, і реакція на ці спроби.

Більшість дітей із психофізичними порушеннями можуть навчитися говорити. У тих окремих випадках, коли це виявляється неможливим, їх учать невербальним засобам спілкування.

Можна виділити чотири форми невербальних засобів спілкування, кожна з яких використовує свою знакову систему. Це кінетика, паралінгвістика, проксемика і візуальне спілкування.

Кінетика - система знаків, що включає жести, міміку, пантоміміку. Ця система з'являється як властивість загальної моторики різних частин тіла (рук - і тоді ми маємо жестикуляцію; обличчя - міміку, пози - пантоміміку). Загальна моторика різних частин тіла людини відображає її емоційні реакції.

Паралінгвістика - система знаків, що є також "добавками" до вербального спілкування: вокаліз, тобто якість голосу, його діапазон, тональність; включення в мову пауз, інших "вкраплень", наприклад, покашлювання, плачу, сміху, нарешті, сам темп мови.

Проксемика - це просторова і тимчасова організація спілкування, яка виступає також особливою знаковою системою.

Візуальне спілкування - специфічна знакова система, що використовується в процесі спілкування і є "контактом очей". Знаки, що представляються рухом очей, включаються в дуже широкий діапазон ситуацій спілкування.

Сприйняття людини і формування першого враження про неї є початковим етапом спілкування. Реальні підстави для розуміння іншої людини по її зовнішності і елементам поведінки дійсно є. Це достовірно встановлено психолого-педагогічними дослідженнями. У них показано, що майже усі деталі зовнішнього вигляду людини можуть нести інформацію про її емоційні стани, відношенні до людей, що оточують її, і до людей взагалі, про її відношення до себе, про те, як вона почуває себе в спілкуванні в цій ситуації.

Обличчя людини, її жести, міміка, загальний стиль поведінки, манера стояти, сидіти, звичні пози і їх зміна під час розмови, просторова орієнтація по відношенню до партнерів, а також різні поєднання цих чинників - усе це має певний соціально-перцептивний зміст і несе інформацію про його внутрішні стани і характеристики. Зовнішній вигляд людини, тісно пов'язаний з манерою триматися, з мовою поз і жестів є найважливішим чинником немовної дії. Вираз обличчя - це свого роду візитна картка внутрішнього світу людини. За допомогою однієї тільки міміки можна розташувати партнера до спілкування або відштовхнути його.

Міміка - динамічний вираз обличчя, яке складається через складки на лобі, вираз очей, рухи в області носа, також визначається мірою рухливості цих частин лиця. Перше і головне, що відбивається в міміці людини, - це емоції. Причому важливо відмітити великі "здібності" людей до розпізнавання основних емоцій за виразом обличчя, а передача емоційних станів - одна з основних функцій лицьової міміки, при цьому основне інформативне навантаження несуть брови і область навколо рота (губи). Наприклад, "до межі" підняті брови оцінюються як вираження сильної недовіри до партнера; наполовину підняті - здивування, трохи нахмурені - задумливості, зосередженості; сильно нахмурені - гніву.

Обговорюючи інформацію, яку можна прочитати з "обличчя людини", необхідно сказати про роль напряму погляду. Погляд - дуже важливий показник в спілкуванні, він пов'язаний з формуванням висловлювання і трудністю цього процесу. Коли людина формує думку, вона найчастіше дивиться убік, коли думка повністю готова - на співрозмовника. Якщо йдеться про складні речі, на співрозмовника дивляться менше. Коли трудність долається - більше. Взагалі ж той, хто в даний момент говорить, менше дивиться на партнера - тільки щоб перевірити його реакцію і зацікавленість. Той, що слухає ж більше дивиться у бік того, що говорить і "посилає" йому сигнали зворотного зв'язку.

Найбільшу силу емоційної дії має посмішка. Вона здатна без слів виражати радість і задоволення від спілкування і, отже, може посилювати прагнення співрозмовників до спілкування, покращувати їх взаємовідносини.

Вирази обличчя дуже виразні, дуже добре видимі для інших, досить контрольовані. При певних обставинах, коли людина хоче приховати свої почуття, особа стає малоінформативною, а тіло виступає головним джерелом інформації для партнера.

Тому в спілкуванні важливо знати про те, яку інформацію можна отримати, якщо перенести фокус спостереження з обличчя людини на її тіло і рухи, оскільки жести, пози, стиль поведінки таять в собі дуже багато інформації. Численними дослідженнями, проведеними в останні 30 років, показано, що практично усі люди уміють добре "читати" пози і жести, хоча далеко не завжди розуміють, як вони це роблять.

Про ту інформацію, яку несе жестикуляція, відомо досить багато. Передусім, важлива кількість жестикуляцій і інтенсивність, які ростуть разом із зростанням емоційної схвильованості людини. Зростає інтенсивність жестикуляції і за бажання досягти повнішого розуміння між партнерами, особливо, якщо воно чим-небудь ускладнено.

Уміння читати інформацію, яку несуть в собі жести, рухи, пози, важливо, оскільки воно дозволяє краще розуміти стан співрозмовника і контролювати зовнішній прояв переживань.

Отже, для розуміння емоційного стану, намірів і особистісних особливостей того, хто говорить потрібне також знання звукових особливостей мови: гучність і висоти звуку, темпу, ритму мови, назалізації, пауз, інтонації. Важливо пам'ятати, що між тим, що ми говоримо, і тим, як ми говоримо, існують розбіжності. Діти більше довірятимуть тону голосу, чим сенсу слів. За останній час проведено багато досліджень, присвячених виявленню тих або інших зв'язків між станами і переживаннями дітей, і тим, як вони виражаються зовні. На їх основі можна зробити висновки: інформація, поміщена в ті або інші зовнішні прояви людини, може бути сприйнята і цілком адекватно зрозуміла практично усіма людьми, в тому числі і дітьми з порушенням інтелектуального розвитку. Тому батькам і педагогам, працюючим з дітьми із психофізичними порушеннями, слід звертати увагу на розвиток не лише вербального, а й невербального спілкування.

Список використаних джерел

1. Бодалев А. Психология о личности / А. Бодалев - М: Изд-во МГУ, 1998. - 157 с.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. Проблемы развития психики / Л.С. Выготский // Под ред. А.М.Матюшкина. - М.: Педагогика, 1983. - Т. 3. - 368 с.
3. Киричук О. Проблема спілкування як об'єкт педагогічних досліджень / О. Киричук // Радянська школа - 1993. - №6. - С. 5 - 6
4. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка. / М.И. Лисина // Под ред. Рузской А.Г. - М.: Изд-во "Институт практической психологии", Воронеж, НПО "Модэк", 1997. - 384 с.
5. Стадненко Н.М. Диагностика отклонений в умственном развитии учащихся / Н.М. Стадненко, Т.Д. Илляшенко, А.Г. Обуховская, Т.В. Жук // - К.: Освіта, 1991. - 95 с.
6. Піроженко Т.О. Емоційно-вольова регуляція дитини як свідчення індивідуалізації життєдіяльності / Т.О. Піроженко // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред. В. О. Моляко. - Т. 12. - Вип. 3. - Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. - 3. 18 с. чи С. 185-192.

In the article the psychological aspects of problem are considered in the article, when violation in psychical development of child hampers mastering of skills of communication. Most children with a psychological exhalation can learn to talk. In those separate cases, when it appears impossible, they are taught to the un verbal means of intercourse.

Keywords: to put with psychological violations, verbal means of intercourse, un verbal means of intercourse, process of communication, psychical development of child.

Отримано 7. 11.2012

УДК 373.29-056.264:159.922.75

*І.В. Мартиненко,
О.А. Корнієвська*

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УЯВИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ
МОВЛЕННЯ**

Стаття присвячена проблемі формування репродуктивної, творчої, вербальної уяви у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Представлено результати експериментального дослідження уяви дітей зазначеної категорії, описано напрями корекції порушень.